

ԳՈՀԱՐ ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ

ՀՐԱԶՅԱ ԹԱՄՐԱԶՅԱՆԻ ՆԱՐԵԿԱՑԻԱԳԻՏԱԿԱՆ ՎԵՐՋԻՆ ԳՐՔԵՐԸ

Հ. Թամրազյանի Գրիգոր Նարեկացիի և Նարեկացիական դպրոցը, գիրք Ա (Երևան, Նաիրի, 2013) և գիրք Բ (2016) հատորները նվիրված են Նարեկյան դպրոցի ներկայացուցիչներ խոսքով Անձևացու, որ Գրիգոր Նարեկացու հայրն էր, Գրիգորի ուսուցիչ ու ազգական Անանիա Նարեկացու և Գրիգոր Նարեկացու մասին կենսագրական տվյալներին ու մեծածավալ գրական ժառանգությունն առնչվող բազմաթիվ հարցերի: Ուրվագծված է նրանց կյանքի և համատեղ գործունեության պատկերը:

Ինչպես Թամրազյանն ինքն է նշում, մենագրությունը նոր փաստերով և վերլուծություններով համալրում է նարեկացիագիտության բնագավառում իր աշխատությունները՝ տասնյակ հետազոտություններ, մենագրություններ, մատենաշարային հատորներ: Դա Նարեկյան դպրոցի երևելի ներկայացուցիչներ խոսքով Անձևացու և Անանիա Նարեկացու կյանքի և ստեղծագործության պատմությունն է: Աշխատությունը կարելի է համարել ներածական ուսումնասիրություն Գրիգոր Նարեկացու ստեղծագործության ուսումնասիրման համար, որը լրացնում է այդ բնագավառում եղած խոշոր բացը:

Ցույց է տրված Նարեկա վանքում (այն կառուցվել է X դ. 30-ական թթ.) Անանիա Նարեկացու հիմնած դպրոցի դերը, որ դարձավ հետագա բարձրագույն դպրոցների և համալսարանների նախատիպը: Թամրազյանի ուսումնասիրությունն լույսի ներքո փոխվել է դպրոցի պատմության պատկերը: Այն ներկայանում է որպես բարձրագույն դպրոց, գիտակրթական մի համակարգ, որի ընդերքում ձևավորվել է բանաստեղծական արվեստի մի զորեղ ճյուղավորում:

Ա գիրքը հիմնականում բնագրագիտական ուղղվածություն ունի: Բանասիրական, հաճախ բառային մակարդակի վերլուծությամբ ճշտվում է նարեկյան դպրոցից ելած երկերի հեղինակային պատկանելիությունը: Հիշենք, որ դրանց թվում եղել են վիճելի ստեղծագործություններ: Օրինակ, որոշ երկեր ձեռագրերում կրում են սոսկ Անանիայի անունը, և դրանք տարբեր հետազոտողների կողմից վերագրվել են նաև մյուս Անանիաներին՝ Շիրակացուն և Սանահնեցուն: Թամրազյանին հաջողվել է բանասիրական նուրբ վերլուծությամբ հստակություն մտցնել այդ խրթին հարցերի մեջ: Նա վերջնականապես ապացուցել է, որ «Սակս բացայայտութեան թուոցն» Անանիա Նարեկացու գործն է, մինչդեռ հայագիտության մեջ այն վերագրվել էր Շիրակացուն:

Բ գիրքը նվիրված է բնագրերի իմաստային վերլուծությանը: Այն սկսվում է մի ուշագրավ պատմական ակնարկով՝ վերնագրված «Ժամանակաշրջանը և

դրա գրական արձագանքները Նարեկյան դպրոցի մատենագրության մեջ»: Այդ գլխից իմանում ենք, որ Խոսրով Անձևացին է այն հեղինակը, որից ամենից շատ ենք տեղեկանում X դարի Հայաստանի իրականության մասին: Մեջբերենք. «Խոսրով Անձևացու նկարագրություններից հառնում է միջնադարյան քաղաքն իր կենցաղով ու անցուդարձով վաճառաշահ փողոցներով, զվարճալիքներով ու շվայտություններ, տոնախմբություններով, փողոցային ներկայացումներով, դերասաններով ու ծաղրածուներով» (էջ 23):

Ինչպես գրականության մեջ տեքստը, բառը և դրանցով արտահայտված գաղափարները սերտորեն ու անբաժան միահյուսված են միմյանց, այնպես էլ Թամրազյանի գրքերում տեսքտաբանական վերլուծությունը հաճախ ուղեկցվում է այս կամ այն երկի գաղափարական քննությամբ, և ընդհակառակը՝ իմաստային վերլուծությունը կառուցվում է բառային հենքի վրա: Ուստի մեր նշած երկու մակարդակի քննությունները փոխներթափանցված են, և նարեկացիագիտական երկու հատորի վերը նշած բաժանումը ինչ-որ առումով պայմանական է:

Հրաչյա Թամրազյանի երկու հատորից առանձնացնենք մի քանի ուշագրավ բացահայտում.

1. Դարի այս նշանավոր գործիչների կյանքի որոշ շրջաններ անցել են եկեղեցական վերին իշխանությունների հետ հակամարտության, հաճախ նաև հալածանքի ու հետապնդման միջոցով: Օրինակ՝ Անանիան ծեր տարիքում մեղադրվում էր թոնդրակեցիության մեջ, կաթողիկոսի հրամանով նրան հեռացրել են Նարեկա վանքից, սակայն հետագայում նա արդարացվել ու ներման է արժանացել և մահից հետո թաղվել Նարեկա Վանքում: Խոսրով Անձևացին, որ պայքարել է եկեղեցական իշխանությունների շարաշահումների դեմ, նաև իր արտահայտած վտանգավոր հայացքների համար բանադրվել է Անանիա Մոկացի կաթողիկոսից: Տեղեկություններ կան, որ աղանդավորության մեջ է մեղադրվել անգամ Գրիգոր Նարեկացին:

2. Նշված երեք հեղինակներից բացի՝ որոշակի առումով Նարեկյան դպրոցի ներկայացուցիչ է նաև Անանիայի աշակերտ պատմիչ Ուխտանեսը, ով իր պատմությունը գրել է նրա հորդորով, նաև հենց նա է Անանիայի մասին տեղեկությունների գլխավոր աղբյուրը: Նրանից նաև իմանում ենք, որ Անանիան նույնպես մի չպահպանված պատմական երկ է հեղինակել, որն Ուխտանեսի համար նմուշ է ծառայել:

3. Խոսրով Անձևացու Ժամակարգության և Պատարագի մեկնությունները մի ամբողջական երկի մասեր են:

4. Հրաչյա Թամրազյանը մատնացույց է արել Անանիա Նարեկացու նորահայտ վարք մի Հայսմավուրբում:

5. Անանիա Նարեկացին ազատորեն օգտվել է անտիկ շրջանի, ինչպես նաև V-VI դդ. ու հետագայի նորպլատոնական-հունաբան դպրոցի գիտական

ժառանգությունից՝ Դավիթ Անհաղթի և հայ քերականների գործերից, շրջանառության մեջ դնելով քերականական-տրամաբանական, փիլիսոփայական և մարդակազմական արժեքավոր գաղափարներ և տեղեկություններ: Նա կրել է նաև Փիլոն Ալեքսանդրացու մեծ ազդեցությունը, որին նա վերահայտնագործել է X դ. և հետագայի հայ մատենագրության համար:

6. Անանիա և Գրիգոր Նարեկացիները ծանոթ էին անտիկ բժշկագիտությանը և տեղեկություններ են հաղորդում, որոնք չկան մինչև X դ. թարգմանված քրիստոնյա հեղինակների մարդակազմական երկերում:

7. Մանրամասն վերլուծված են Անանիա Նարեկացու «Հաւատարմատ» դավանաբանական երկը և այն ներառող Անանիա Սանահնեցու կազմած «Հակաճառութիւն ընդդէմ Երկաբնակաց» ժողովածուն, ինչպես և այդ երկուսի բարդ հարաբերությունները: Ճշգրտված է Սանահնեցու դերը, որը սահմանափակվում է խմբագրումով, գլխակարգմամբ, համառոտումներով և փոքրիկ հավելումներով:

8. «Հաւատարմատ»-ում Անանիան տրամաբանական վերլուծության է ենթարկել աստվածաբանական դոգմաները, օգտվելով Դավիթ Անհաղթի տրամաբանական հասկացություններից ու եզրերից, նաև դիմելով նրա մշակած հակաճառության մեթոդներին:

9. Յույց է տրված Անանիա Նարեկացու «Ներբողեան ասացեալ ի սուրբն կաթողիկէ եկեղեցի» ճառի ազդեցությունը Գրիգոր Նարեկացու բառապաշարի և պատկերային համակարգի, մասնավորապես նրա երեք ներբողների, ձևավորման վրա: Այդ գործը նախորդել է Գրիգորի ստեղծագործությանը՝ աղբյուր և ազդակ ծառայելով նրա համար: Ներբողը գրվել է մինչև 977 թ., երբ Գրիգոր Նարեկացին գրեց «Երգ երգոց»-ի մեկնությունը:

10. «Անանիա վարդապետ»-ին վերագրված տասնվեց խրատներից իննի համար Թամրազյանը հաստատում է, թե Անանիա Նարեկացու գրչի գործ են, պարզելով նաև նրանց բոլորի պատվիրատուի անունը, որ Անանիայի աշակերտ Խաչիկ եպիսկոպոսն է՝ ապագա Խաչիկ Արշարունի կաթողիկոսը: Ուրեմն, խրատագիրքը կազմվել է մինչև 972 թ., երբ նա կաթողիկոս է ընտրվել: Խրատները նվիրված են միաստիկ կենցաղավարությանը և հոգևոր արվեստներին:

11. Մի խրատ՝ «Յաղագս զղջման և արտասուաց»՝ Անանիան գրել է երիտասարդ Գրիգոր Նարեկացու պատվերով, ինչն ապացուցվում է զանազան ձեռագրերում սփռված տեղեկությունների հմուտ համադրմամբ: Այդ խրատը մեծ դեր է կատարել Մատյանի ստեղծման գործում:

11. Ավելին, մեկ այլ վերլուծությամբ պարզված է, որ «Մատեան ողբերգութեան»-ը Գրիգորը գրել է իր ուսուցիչ Անանիայի հորդորներով և խրատներով:

12. Թամրազյանի կարծիքով Գրիգորն ամբողջացրել է Մաաթյանը 1001-1003 թթ., սակայն այն կառուցվել է հեղինակի ողջ ստեղծագործական կյանքի ընթացքում: Նրանում բանաստեղծական աղոթքներից զատ կան այլ ժանրի

նմուշներ՝ խրատ, քնարական մենախոսություն, առակ, մեկնություն, ստուգաբանություն, հարասություն, ներբող:

13. Մառյանի որոշ գլուխներ՝ հատկապես վանականներին նվիրված խրատա-քարոզատիպ հատվածները, ընթերցվել են եկեղեցում:

14. Գրիգոր Նարեկացու փիլիսոփայության հիմքում բանական հայեցողությունն է: Մարդն իր բանականությամբ, իմաստասիրությամբ և արարելու ձիրքով համացեղ է ասածուն:

15. Թամրազյանն անդրադարձել է Գրիգոր Նարեկացու «Գանձտետր»-ին, որ գանձերի և տաղերի ժողովածու է, շեշտելով, որ նա այդ ժանրերի ստեղծողն է հոգևոր բանաստեղծության և երաժշտության մեջ:

16. «Ճառ սրբոյն Գրիգոր Նարեկացոյն ասացեալ» երկի իմաստային, նաև բանասիրական, բնագրային մանրակրկիտ վերլուծությամբ ապացուցվել է, որ անցյալում վիճաբանության առիթ եղած այս ճառն իրոք Գրիգորինն է: Հատկապես ուշագրավ են Մառյանի հետ բերվող ինչպես իմաստային, այնպես էլ բառացի զուգահեռները:

17. Թամրազյանը հատուկ կանգ է առել Նարեկյան դպրոցի համար կենսական բառաստեղծական արվեստի վրա, ցույց տալով, որ աղոթքը, բանաստեղծությունն ընկալվել են իբրև անմիջնորդ աստվածաբանություն: Անանիայի ինքնատիպ բառաբարդումներն ու ասոցիատիվ անցումները միանալով շարժունակ տաղաչափությանն ու հնչողությանը, դարձել էին բնագրից բնագիր թափառող պատկերներ և լեզվաոճական կաղապարներ՝ իրար աղերսելով բնագրերը՝ հաճախ աննկատ թափանցելով նաև Գրիգոր Նարեկացու ինքնաբուխ պատկերաշարերի մեջ: Այս բառաշխարհը հետագայում թափանցել է կիլիկյան բանաստեղծական դպրոց:

18. Թամրազյանի ուսումնասիրությունն ընթերցելով սկսում ես հասկանալ, թե ինչ հիմքի վրա, ինչ աղբյուրներից սնվելով է հասունացել Գրիգոր Նարեկացու «Մտեան ողբերգութեան» պոեմի՝ «միջնադարյան գրականության մեջ նախօրինակը շունեցող քերթվածք»-ի (գիրք Բ, էջ 305) ստեղծագործական հղացքը: Օրինակ, Մառյանի երկարաշունչ վերնագիրը, որ ձեռագրից ձեռագիր է անցել, հիշեցնում է Անանիա Նարեկացու ԽՐԱՄԱԳՐԻ մաս կազմող «Յաղագս զղջման և արտասուաց» գրվածքը՝ բանաստեղծական արվեստի իր նորարարական տեսությունները:

19. Գիրքը եզրափակվում է Անանիա Նարեկացու բանաստեղծական արվեստի տեսության և հետագա հեղինակների վրա դրա ազդեցության վերլուծությամբ: Նրանց թվում են Ներսես Շնորհալին, Գրիգոր Տղան, Հովհաննես Երզնկացին, Վարդան Այգեկցին, Ֆրիլը և առաջին հերթին՝ մեծն Գրիգոր Նարեկացին:

20. Մասնավոր, բայց շատ ուշագրավ եզրահանգումներից նշենք, օրինակ հետևյալը՝ մինչև X դ. գոյություն է ունեցել էվկլիդեսի ԵՐԿՐԱՇԱՓՈՒՅԱՆ

հայերեն ամբողջական թարգմանություն, քանի որ Անանիա Նարեկացին անդրադարձել է նրանում արժարժված գաղափարներին:

Գրիգոր Նարեկացին և Նարեկացիական դպրոցը երկհատորյակում կան շատ ուրիշ հետաքրքրական փաստեր, ուշագրավ բացահայտումներ և խորաթափանց վերլուծություններ: Զուտ գիտական, փաստերի վրա հիմնված մոտեցումն այստեղ զուգորդված է բանաստեղծին հատուկ նուրբ դիտողականությամբ ու լեզվի զգացողությամբ, լեզվական խաղերի տակ թաքնված խոր իմաստները վերհանելու զարմանալի կարողությամբ: Ամփոփելով նշենք, որ Հրաչյա Թամրազյանը երբեմն վերանայել է նախկինում իր իսկ արտահայտած որոշ տեսակետներ, ինչը վկայում է ինչպես ուսումնասիրվող նյութի բարդության, այնպես էլ այն մասին, որ վերլուծական, բանասիրական աշխատանքը նրա բազմազբաղ ուղեղում մշտական և շարունակական է եղել: